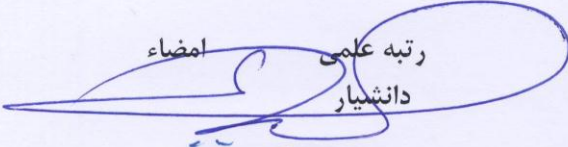

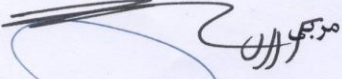

تائیدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم اکرم احمدی شاپور آبادی تحت عنوان: بررسی عناصر نمادین هنر شیعی در نسخ خطی خاوران نامه و حمله حیدری- پروژه عملی: اجرای آثار قلمزنی با الهمام از نگاره‌های نسخ خطی خاوران نامه و حمله حیدری را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تائید می‌کنند.

امضاء	رتبه علمی دانشیار	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	خانم دکتر مهناز شایسته فر	۱- استاد راهنما
	دانشیار	آقای دکتر محمد کاظم حسنونند	۲- استاد مشاور
	مربی	آقای علی اکبر شریفی	۳- استاد ناظر
	مربی	آقای پرویز اسکندر پور خرمی	۴- استاد ناظر
	مربی	آقای پرویز اسکندر پور خرمی	۵- نماینده تحصیلات تکمیلی

آیین نام چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته ..... است که در سال ..... در دانشکده ..... دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم دکتر ..... و مشاوره جناب آقای دکتر ..... از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب **اکرم احمدی شاپورآبادی** دانشجوی رشته، **مراستما** مقطع **کارشناسی ارشد** تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: **اکرم احمدی شاپورآبادی**

تاریخ و امضا:

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب، ..... دانشجوی رشته ..... ورودی سال تحصیلی .....۱۳۸۸ مقطع ..... دانشکده ..... متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: .....
تاریخ: ۹۱/۱/۲۸

دانشکده هنر و معماری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: هنر اسلامی

بررسی عناصر نمادین هنر شیعی در نسخ خطی خاوران نامه و حمله حیدری

پروژه عملی:

اجرای آثار قلمزنی با الهام از نگاره های نسخ خطی خاوران نامه و حمله حیدری

اکرم احمدی

استاد راهنما:

دکتر مهناز شایسته فر

استاد مشاور:

دکتر محمد کاظم حسنونند

اردیبهشت ۱۳۹۱

این پایان نامه را اگر لایق مقام بلند عزیزانم
باشد تقدیم می‌کنم به:

به پدر و مادر نازنینم که بودم از ایشان و
وجودشان سایبان وجودم است؛ کرنش و
پرستشم تا بی نهایت تقدیم شان باد.

و همسرم که حضورش معنای آسمانی عشق را
برایم به عینیت کشاند، تا تردید کنم که نثار
هستی ام به پایش در خور او باشد.

اینک که با عنایت بی دریغ الهی و یاری اساتید کرامی،
توفیق تدوین این پایان نامه را یافتم، صمیمانه ترین درودها و
مراتب قدرشناسی و سپاس خویش را تقدیم می‌کنم به:

استاد ارجمند؛ خانم دکتر مهناز شایسته فربه پاس یاری دریافتن
راه و مطالب و نکاتی که سخاوتمندانه به من آموختند.

استاد مشاور؛ آقای دکتر محمد کاظم حسونند که در مسیر این
پایان نامه از هیچگونه مساعدتی دریغ نورزیدند.

و تمامی اساتید محترمی که در طول دوره تحصیل از دانش و
فضل خویش بهره‌های فراوان بخشیدند.

چکیده

عشق و علاقه به تشیع و به ویژه حضرت علی (ع) در فرهنگ ایرانی به شکل های مختلف تجلی یافته است و خلق آثاری که قهرمانان آن بزرگ مردانی نظیر علی (ع) هستند به نوعی برگرفته از همان مهر و علاقه‌ی راستین است. هنرمندان و حامیان شیعی مذهب نیز که زمینه‌های مختلف هنری و فرهنگی را جایگاهی مناسب برای ابراز عقاید و باورهای خود یافتند به کمک عناصر و نمادهایی که برگرفته از عقاید و باورهای شیعی است آثاری خلق کردند که نقش بسزایی در گسترش فرهنگ اسلام و به ویژه اعتقادات شیعیان دارد. از جمله برجسته‌ترین حماسه های دینی «خاوران نامه» سروده‌ی ابن حسام خوسفی است و «حمله‌ی حیدری» سروده‌ی باذل مشهدی است که این دو نسخه‌ی مصوّر به لحاظ ادبی و هنری، از مشهورترین مثنوهای شیعی به شمار می‌روند و به شرح دلاوری های حضرت علی (ع)، به عنوان قهرمانی مسلمان می‌پردازند. «خاوران نامه» مربوط به دوره‌ی ترکمنان و زمانی است که مذهب حکومت آشکارا تسنن بود، اما وجود نشانه‌ها و عناصر شیعی در نگاره‌های این نسخه‌ی خطی، نفوذ اندیشه‌ی شیعی را در آن به خوبی نمایان می‌کند و اگرچه «حمله حیدری» مربوط به زمان رسمی شدن مذهب تشیع است اما وفور نشانه‌ها و عناصر شیعی در نگاره‌های این نسخ خطی، نشان دهنده‌ی این است که مذهب کم‌کم در متن زندگی شیعیان جای می‌گیرد و به فرهنگ و اعتقادات آنان سمت و جهت می‌دهد.

واژگان کلیدی: شیعه، حماسه دینی، خاوران نامه، حمله حیدری، حضرت علی(ع).

فهرست تصاویر.....	۵
۱- مقدمه.....	۱
۲- کلیات.....	۴
۲-۱- تعریف مسأله و بیان اصلی تحقیق.....	۴
۲-۲- اهداف.....	۴
۲-۳- فرضیه‌ها/ پیش فرض‌ها.....	۵
۲-۴- سوالات.....	۵
۲-۵- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق.....	۵
۲-۶- مواد و روش انجام تحقیق.....	۷

فصل اول: تشیع در ایران

۱-۱- آغاز پیدایش شیعه و کیفیت آن.....	۱۱
۲-۱- رواج تشیع در ایران.....	۱۵
۳-۱- حضور شیعه‌ی اثنی‌عشری در ایران.....	۱۷
۳-۱-۱- دوره ی ترکمانان: گام‌هایی مثبت به سوی تشیع در ایران.....	۲۲
۳-۱-۲- حکومت صفویان و رسمی شدن تشیع در ایران.....	۲۴

فصل دوم: حماسه‌های دینی

۱-۲- حماسه و ویژگی‌های آن.....	۲۹
۲-۲- شرحی بر حماسه‌های دینی.....	۳۸
۲-۲-۱- ویژگی‌های معنایی و محتوایی حماسه‌های دینی.....	۴۱
۲-۲-۲- درون مایه‌های معمول حماسه‌های دینی.....	۴۶

- ۴۹ ..... ۳-۲-۲- ویژگی‌های زبانی و صوری حماسه‌های دینی
- ۵۱ ..... ۴-۲-۲- ویژگی‌های ادبی و تصویری حماسه‌های دینی
- ۵۴ ..... ۳-۲- جایگاه حضرت علی (ع) در حماسه‌های دینی و ادبی ایرانی
- ۶۰ ..... ۴-۲- نگاهی به منبع‌ها و مأخذهای نقالی‌های دینی، مذهبی، ملی و تخیلی
- ۶۱ ..... ۲-۴-۱- گونه‌های نقالی دینی - مذهبی
- ۶۴ ..... ۲-۵-۵- مناقب خوانی
- ۶۵ ..... ۲-۵-۱- مناقب خوانان
- ۶۷ ..... ۲-۵-۲- منقبت امامان (ع) در شعر فارسی

۹ فصل سوم: مکاتب نگارگری ترکمانان و مغول هند

- ۷۱ ..... ۳-۱- ویژگی کلی دوره‌ی ترکمانان (حدود ۹۰۸-۷۷۱ ه.ق)
- ۷۲ ..... ۳-۲- دین و دولت در دوره‌ی ترکمانان
- ۷۵ ..... ۳-۳- نگارگری در دوره‌ی ترکمانان
- ۷۸ ..... ۳-۴- مکتب شیراز
- ۸۰ ..... ۳-۴-۱- ویژگی‌های زیبا شناختی مکتب ترکمانان، تبریز، شیراز و بغداد
- ۸۲ ..... ۳-۵- ویژگی‌های کلی مکتب مغول هند
- ۸۴ ..... ۳-۶- دین و دولت در دوران مغول هند
- ۸۹ ..... ۳-۷- نگارگری مکتب مغول هند

۹ فصل چهارم: نسخ خطی خاوران نامه و حمله حیدری

- ۹۳ ..... ۴-۱- نسخه خطی خاوران نامه
- ۹۷ ..... ۴-۱-۱- مشخصات ظاهری نسخه خاوران نامه

- ۴-۱-۲- نسخه های متعدد خاوران نامه ۱۰۰
- ۴-۱-۳- خصوصیات نگاره‌ها در خاوران نامه ۱۰۱
- ۴-۱-۴- زندگی و آثار ابن حسام خوسفی بیرجندی (قهستانی) ۱۰۵
- ۴-۲- نسخه خطی حمله‌ی حیدری ۱۱۱
- ۴-۲-۱- مشخصات ظاهری نسخه حمله حیدری ۱۱۶
- ۴-۲-۲- نسخه های متعدد حمله حیدری ۱۱۶
- ۴-۲-۳- خصوصیات نگاره ها در نسخه حمله حیدری ۱۲۲
- ۴-۲-۴- زندگی و احوال باذل مشهدی ۱۲۴

فصل پنجم: عناصر هنر شیعی در نگاره های خاوران نامه و حمله حیدری

- ۵-۱- مضامین مذهبی و اجتماعی در نگاره های خاوران نامه و حمله حیدری ۱۲۸
- ۵-۱-۱- «پاران حضرت رسول (ص) در مسجد» ۱۲۸
- ۵-۱-۲- «معجزه ای مربوط به حضرت رسول (ص)» ۱۳۱
- ۵-۱-۳- «در آمدن جبرئیل به میدانگاه نبرد» ۱۳۳
- ۵-۱-۴- «از هوش رفتن سعد در دامان حضرت امیر(ع)» ۱۳۴
- ۵-۱-۵- «رها شدن جوان در بند به دست حضرت علی (ع)» ۱۳۷
- ۵-۱-۶- «آزاد شدن قنبر از اسارت شاه خاوران به دست حضرت امیر (ع)» ۱۳۹
- ۵-۱-۷- «معراج حضرت رسول اکرم (ص)» ۱۴۱
- ۵-۲- مضامین کارزار و جنگ های تاریخی در نگاره های دو نسخه ۱۴۴
- ۵-۲-۱- «گشودن در خیبر به دست علی (ع)» ۱۴۵
- ۵-۲-۲- «نبرد حضرت علی(ع) با دستان تهی و بی شمشیر با دشمن» ۱۴۸

- ۱۵۰ ..... ۳-۲-۵- «حضرت علی (ع) در مصاف با سپاهیان طهماسب شاه»
- ۱۵۳ ..... ۴-۲-۵- «کمند انداختن کفار به سوی حضرت علی (ع)»
- ۱۵۴ ..... ۵-۲-۵- «نظاره حضرت علی (ع) بر نبرد مالک»
- ۱۵۶ ..... ۶-۲-۵- «مبارزه ولید با علی (ع) و غالب شدن ایشان» و «کشته شدن شیبه به دست حضرت علی (ع)»
- ۱۵۹ ..... ۷-۲-۵- «شکستن شمشیر حضرت علی (ع) و اعطای ذوالفقار به آن حضرت» و «نبرد حضرت علی (ع) با خالد بن سفیان عویف» و «ستایش جبریل امین از حضرت علی (ع)»
- ۱۶۲ ..... ۸-۲-۵- «کشته شدن طلحه ابن ابی طلحه به دست حضرت علی (ع)» و «مبارزه خویشان طلحه با امیرالمومنین (ع)»
- ۱۶۵ ..... ۳-۵- مضامین افسانه ای و اسطوره ای
- ۱۶۵ ..... ۱-۳-۵- «دلدل شیر را از پای در می آورد»، «دلدل یاران خاوران شاه را به زمین می افکند»
- ۱۶۸ ..... ۲-۳-۵- «نبرد حضرت علی (ع) با اژدها»
- ۱۷۱ ..... ۳-۳-۵- «درآمدن شیر به پیشگاه حضرت علی (ع)»
- ۱۷۴ ..... نتیجه گیری
- ۱۷۵ ..... پیشنهادات
- ۱۷۶ ..... فهرست منابع و ماخذ
- ۱۸۱ ..... شرح و تصاویر پروژه عملی
- ۱۸۶ ..... چکیده انگلیسی

- تصویر ۴-۱- «صفحه عنوان خاوران نامه پس از مرمت»..... ۹۹
- تصویر ۴-۲- «صفحه نخست خاوران نامه»..... ۹۹
- تصویر ۴-۳- «صفحه دوم خاوران نامه»..... ۹۹
- تصویر ۴-۴- «حضرت علی (ع) و مالک در مکانی غریب»..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۵- «در آمدن حضرت امیر (ع) به چاه و شکستن میل»..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۶- «نبرد حضرت علی (ع) با موجودات افسانه‌ای»..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۷- «بیرون آمدن حضرت علی (ع) از چاه»..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۸- «دلدل یاران خاوران شاه را به زمین می افکند»..... ۱۰۴
- تصویر ۴-۹- «حضرت علی (ع) در حال نبرد»..... ۱۲۳
- تصویر ۴-۱۰- «مبارزه حمزه (ع) عموی پیامبر (ص)»..... ۱۲۳
- تصویر ۴-۱۱- «حضرت علی (ع) در کارزار»..... ۱۲۳
- تصویر ۴-۱۲- «حضرت علی (ع) در مصاف با دشمنان»..... ۱۲۳
- تصویر ۵-۱- «حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) در مسجد»..... ۱۳۰
- تصویر ۵-۲- «معجزه‌ای مربوط به حضرت رسول (ص)»..... ۱۳۲
- تصویر ۵-۳- «در آمدن جبرئیل امین به میدانگاه نبرد»..... ۱۳۳
- تصویر ۵-۴- «از هوش رفتن سعد در دامان حضرت امیر (ع)»..... ۱۳۶
- تصویر ۵-۵- «رها شدن جوان در بند به دست حضرت امیر (ع)»..... ۱۳۸
- تصویر ۵-۶- «آزاد شدن قنبر از اسارت شاه خاوران»..... ۱۴۰
- تصویر ۵-۷- «معراج حضرت رسول اکرم (ص)»..... ۱۴۳
- تصویر ۵-۸- «معراج حضرت رسول اکرم (ص)»..... ۱۴۳
- تصویر ۵-۹- «گشودن در خیبر به دست علی (ع)»..... ۱۴۷
- تصویر ۵-۱۰- «نبرد حضرت علی (ع) با دستان تهی و بی شمشیر با دشمن»..... ۱۴۹
- تصویر ۵-۱۱- «حضرت علی (ع) در مصاف با سپاهیان طهماسب شاه»..... ۱۵۲
- تصویر ۵-۱۲- «کمند انداختن کفار به سوی حضرت علی (ع)»..... ۱۵۳
- تصویر ۵-۱۳- «نظاره حضرت علی (ع) بر نبرد مالک»..... ۱۵۵
- تصویر ۵-۱۴- «مبارزه ولید با امیرالمومنین (ع)»..... ۱۵۸
- تصویر ۵-۱۵- «کشته شدن شیبه به دست حضرت علی (ع)»..... ۱۵۸

- تصویر ۵-۱۶- «شکستن شمشیر حضرت علی(ع) و اعطای ذوالفقار به آن حضرت».....۱۶۱
- تصویر ۵-۱۷- «نبرد حضرت علی(ع) با خالد بن سفیان عوفی».....۱۶۱
- تصویر ۵-۱۸- «ستایش جبرئیل امین از حضرت علی(ع)».....۱۶۱
- تصویر ۵-۱۹- «کشته شدن طلحه بن ابی طلحه به دست حضرت علی(ع)».....۱۶۴
- تصویر ۵-۲۰- «مبارزه خویشان طلحه با حضرت علی(ع)».....۱۶۴
- تصویر ۵-۲۱- «دلدل شیر را از پای در می آورد».....۱۶۷
- تصویر ۵-۲۲- «دلدل یاران خاوران شاه را به زمین می افکند».....۱۶۷
- تصویر ۵-۲۳- «نبرد حضرت علی(ع) با اژدها».....۱۷۰
- تصویر ۵-۲۴- «نبرد حضرت علی(ع) با اژدها».....۱۷۰
- تصویر ۵-۲۵- «نبرد حضرت علی(ع) با اژدها».....۱۷۰
- تصویر ۵-۲۶- «نبرد حضرت علی(ع) با اژدها».....۱۷۰
- تصویر ۵-۲۷- «در آمدن شیر به پیشگاه حضرت علی(ع)».....۱۷۲

۱- مقدمه

ایرانیان همیشه از مذهب و به ویژه تشیع حمایت می‌کردند و ایران همواره پناهگاه آل علی (ع) بوده است. مذهب تشیع، ابعاد گوناگون زندگی پیروانش را تحت الشعاع قرار داده و با تکیه بر علاقه‌ی پیروانش، در هنرهای مختلف نمود پیدا کرده است. آمیختگی هنر اصیل شیعی با مفاهیم متعالی اعتقادی در آثار گوناگون هنرمندان متبلور است. در فرهنگ تشیع اظهار دوستی و علاقه به پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) عملی مقدس و نمادین محسوب می‌شود که هنرمندان شیعه بسیار بدان پرداخته‌اند. شاعران کوشیده‌اند با بیان وقایع تاریخی و غیر تاریخی، به گونه‌ای ارادت خود را نسبت به تشیع و بزرگ مردان شیعه نشان دهند و این وقایع را در قالب داستان‌های حماسی بیان کنند. شاه بیت بیشتر این داستان‌های حماسی، روایت زندگی افتخار آمیز مولای متقیان علی (ع) و یاران با وفای آن حضرت است. در پس صورت ظاهری این گونه داستان‌های حماسی ایرانی که اغلب هم به زبان شعر بیان شده‌اند، حقایق متعالی و معنوی نهفته است که سعی هنرمند از سرودن این حماسه‌ها صرفاً بیان رمز گونه‌ی همان حقایق معنوی و روحانی بوده است.

نیت شاعران این قبیل داستان‌ها در درجه اول ترویج اسلام و صفات و ملکات فاضله مانند سخاوت، شجاعت، ایمان، اعتقاد، توکل برحق و تحکیم روح ایمان و اخلاص شنوندگان و خوانندگان آن داستان‌ها و در مرتبه دوم، شرح و بیان و ضبط حوادث و واقعی تاریخ اسلام و خاصه شیعه بوده است. (انواری، ۱۳۸۱: ۲۰)

از دیگر زمینه‌های تجلی هنر شیعی، نگارگری است. نگارگری از جمله مهم‌ترین هنرهایی است که

بر اساس تفکر ولایی و دینی ایرانیان تجلی نموده است و توانسته این تفکر را از طریق اشاعه‌ی جلوه‌های ملکوتی‌اش به سر تا سر جهان و به ویژه جهان اسلام بسط و گسترش دهد. نگارگر با سرسپردگی به ولایت، این مفاهیم و مضامین متعالی را به زیباترین وجه در آثار خود بیان می‌کند. آثار نگارگری که از مضامین حماسی الهام گرفته، گرچه همچون شعر تقید به شخصیت‌ها و روایت حماسه دارد اما با توجه به عناصر بصری و امکاناتی که به صورت بالقوه در هنر نگارگری در جهت بیان امور متعالی موجود است، هنرمند برای بیان وجه متعالی از حقیقت حماسه با توانمندی بسیار آن‌ها را به کار گرفته تا باطن مستور حماسه را آشکار سازد. این پیوند شعر و نگارگری حماسی در نسخ خطی «خاوران نامه» سروده‌ی ابن حسام خوشفی که در سده‌ی نهم ه.ق در شیراز تدوین شده و یکی از شاهکارهای مشهور دوره‌ی ترکمنان است و همچنین «حمله‌ی حیدری» سروده‌ی باذل مشهدی که مربوط به قرن یازدهم ه.ق و مکتب مغول هند است، کاملاً مشهود است. «خاوران نامه» و «حمله‌ی حیدری» که از آثار برجسته‌ی ادبیات حماسی دینی در ایران هستند با هدف آشنایی با داستان‌ها و وقایع تاریخ اسلام و به ویژه دلاوری‌ها و رشادتهای امام علی (ع) به صورت فاخر و نفیسی مصور سازی شده‌اند. برای درک و شناخت عناصر هنر شیعی در این نسخ، نیاز است نگاهی اجمالی به پیش زمینه‌های مذهبی و فرهنگی آن دوران داشته باشیم، چرا که عناصر هنر شیعی به طور ناگهانی و یک باره به وجود نیامده‌اند و به نظر می‌رسد رابطه‌ای نزدیک بین سیاست هنری و سیاست مذهبی قانون گذاران و حاکمان در این دوران وجود داشته است. این پژوهش که عناصر هنر شیعی را با تأکید بر نسخ «خاوران نامه» و «حمله‌ی حیدری» که در آن‌ها عناصر قابل تمایز هنر شیعی به گونه‌ای آشکارا منعکس شده است، بررسی می‌نماید در شش فصل و به شرح زیر تنظیم شده است:

در فصل اول، ضمن بیان تاریخچه‌ی مختصری از تشیع و چگونگی پیدایش و رواج آن در ایران، موقعیت و حضور تشیع و دوره‌ی ترکمنان که نسخه‌ی خاوران نامه مربوط به آن دوران است و همچنین دوره‌ی صفویان مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این فصل زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی که در به وجود آمدن مذهب تشیع در آن زمان تأثیر گذار بوده است، مورد بحث قرار می‌گیرد.

در فصل دوم، از آن جایی که هر دو نسخه‌ی مذکور از جمله حماسه‌هایی با مضمون دینی و

مذهبی هستند که وقایع شگفت آور و عظیم دینی را بیان می کنند؛ ضمن تعاریفی از حماسه و بیان ساختار و ویژگی های آن، به بررسی حماسه های دینی و مذهبی و ویژگی های کلی آن ها پرداخته شده است. همچنین از آن جایی که ابن حسام در اشعار خاوران نامه به نوعی منقبت گویی روی آورده است مختصری از مناقب خوانی در شعر فارسی و ارتباط آن ها با ابن حسام آورده شده است. و در آخر از آن جایی که حماسه ی باذل به عنوان یکی از اولین مآخذ برای حمله خوانان قرار گرفته، شرحی در مورد حمله خوانی و حمله سرایی نیز داده شده است.

در فصل سوم، شرح مختصری در مورد مکاتب ترکمانان و مغول هند داده شده است. ابتدا ویژگی- های کلی نگارگری دوره ی ترکمانان مورد بحث قرار گرفته است و شرحی در مورد شرایط و فضای مذهبی حاکم در آن دوران داده شده است؛ چرا که در این دوره مذهب غالب تسنن بوده است و این نسخه با ویژگی هایی کاملاً شیعی مربوط به آن زمان است. و سپس به ویژگی های کلی مکتب مغول هند و فضای دینی حاکم در آن دوران اشاره شده است.

در فصل چهارم به معرفی نسخ خاوران نامه و حمله ی حیدری و بیان ویژگی های هر کدام آن پرداخته شده است.

در فصل پنجم هنر شیعی در دو بخش «مضامین و داستان ها» و «علائم و نمادها و شعائر دینی» بررسی می شود. منظور از مضامین و داستان ها آن دسته از وقایع و رویدادهایی است که به حوادث مهم تاریخ شیعه اشاره می نماید همانند جنگ خیبر، جنگ احد و... و علائم و نمادها و شعائر دینی، آن دسته از نمادهایی است که ریشه در فرهنگ و اعتقادات و باور شیعیان دارد همانند ذوالفقار شمشیر حضرت علی (ع). و به این منظور از میان ۱۱۵ تصویر نسخه ی خاوران نامه و ۲۶ تصویر نسخه ی حمله ی حیدری به تقسیم بندی نگاره ها پرداخته شده است و در مجموع تصاویر دو نسخه، نگاره هایی که در آن ها عناصر شیعی بارزتر نشان داده شده اند و یا به حوادث و وقایع مهم زندگی امام علی (ع) اشاره کرده است، انتخاب شده اند و نگاره های منتخب به سه دسته مضامین اجتماعی و مسائل مذهبی، مضامین کارزار و جنگ های تاریخی و مضامین اسطوره ای و افسانه ای تقسیم شده اند.

۲- کلیات

۲-۱- تعریف مسأله و بیان اصلی تحقیق

تشیع در طول تاریخ، همواره برای اعلام و اظهار وجود در تنگنا بوده است. شیعه گروه آزادی نبوده که بتواند آزادانه عقاید و اعتقادات خود را مطرح کند. همین خاصیت در جوهر بیان هنری نیز وجود دارد که باعث شده است هنرمند در آثارش امری را به صورت صریح بیان نکند؛ بلکه از ایما و اشاره و کنایه و نشانه استفاده نماید؛ لذا با بررسی عناصر و نشانه‌های موجود در آثار هنری، می‌توان به تأثیر تفکر و اندیشه شیعی پی برد. نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری که از برترین حماسه‌های مذهبی ایران هستند به وصف جنگ‌ها و رشادت‌ها و دلاوری‌های حضرت علی (ع) می‌پردازد. تأثیر عقاید شیعی بروی مضامین و عناصر به کاررفته در نگاره‌های نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری کاملاً مشهود می‌باشد. نگاره‌های موجود در این دو نسخه که سهم قابل توجهی در توصیف و تبیین عقاید شیعه دارند و در برگیرنده‌ی باورهای شیعی هستند، می‌توانند عناصر قابل تمایز عقاید شیعی را منعکس کرده و ارتباطشان را با مذهب اسلام نشان دهد؛ لذا این پژوهش اهمیت عقاید شیعه را در تاریخ هنر ایران با تأکید بر دو نسخه خطی خاوران نامه و حمله‌ی حیدری، که قسمتهایی از عقاید شیعی را به تصویر کشیده، بررسی می‌نماید تا به عنوان فتح بابی در این حوزه از هنر اسلامی بتواند رهگشای پژوهش‌های زیادی از ابعاد نا شناخته این هنر باشد.

۲-۲- اهداف:

- ❖ بررسی تفکر و اندیشه‌ی شیعی در مفاهیم و عناصر هنری نسخ خاوران نامه و حمله حیدری.
- ❖ شناخت مضامین و عناصر هنری شیعی نسخ خاوران نامه و حمله حیدری.
- ❖ دستیابی به جایگاه متقابل اندیشه شیعی و هنر شیعی.

۲-۳- فرضیه‌ها / پیش فرض‌ها:

- ❖ عناصر نمادین هنر شیعی در دو نسخه خاوران نامه و حمله‌ی حیدری از دو جنبه بصری و مفهومی قابل بررسی است.
- ❖ تفکر و اندیشه‌ی شیعی در تبیین مفاهیم و عناصر هنری نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری تأثیر داشته است.
- ❖ مفاهیم و مضامین به کار رفته در نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری باعث گسترش تفکر شیعی شده است.

۲-۴- سوالات:

- ❖ آیا اندیشه شیعی در مضامین نگارگری نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری تأثیر داشته است؟
- ❖ مفاهیم و عناصر هنر شیعی چگونه در آثار نگارگری نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری قابل مشاهده و تبیین است؟
- ❖ آیا مفاهیم و مضامین شیعی به کار رفته در نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری به گسترش تفکر شیعی انجامیده است؟

۲-۵- پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:

اگرچه حجم وسیعی از آثار مکتوب در زمینه‌ی بررسی و مطالعه‌ی هنر اسلامی وجود دارد اما تا کنون پژوهش‌های قابل توجهی در رابطه با هنر شیعی انجام نشده است و منابعی که عقاید شیعه را در ارتباط با هنر اسلامی بیان کند بسیار محدود است. تنها برخی پژوهشگران هنری در طی تحقیقات خود مطالعاتی در آثار هنری هنرمندان شیعی داشته‌اند. از آن جمله:

- ۱- شایسته فر، مهناز (۱۳۸۴)، «عناصر هنر شیعی در نگارگری و کتیبه نگاری تیموریان و صفویان»، تهران، موسسه مطالعات هنر اسلامی.

در این کتاب نویسنده به نقد و بررسی و مطالعه‌ی آثار موجود در نقاشی، کتیبه‌های مذهبی، نسخ خطی و کتیبه‌های معماری که شامل موضوعات شیعی است می‌پردازد. همچنین یک نگاره از خاوران نامه مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- شایسته فر، مهناز (۱۳۷۸)، جایگاه امام علی در نسخه خطی حمله حیدری، دو فصلنامه هنر اسلامی، شماره هشتم، صص ۲۴-۷.

این مقاله نسخه چاپ سنگی حمله‌ی حیدری سروده‌ی راجی کرمانی که مربوط به دوره قاجار است را مورد بررسی قرار گرفته است.

۳- در کتاب «رؤیای بهشت» - مجموعه‌ای از شاهکارهای برگزیده‌ی هنر اسلامی مربوط به موزه‌ی مردم شناسی رتردام- به ارتباط بین هنر و مذهب اختصاص دارد که بخشی از آن به بررسی تصاویری با عناصر و باورهای جامعه‌ی شیعی می‌پردازد.

۴- شریعت، زهرا و زینعلی، لیلا (۱۳۸۸)، جلوه‌های حماسی، ملی و مذهبی نگاره‌های خاوران نامه مکتب شیراز، دو فصلنامه هنر اسلامی، شماره دهم، صص ۵۷-۴۳.

۵- رضی زاده، رضیه (۱۳۸۴)، در شیوه و مکتب نگاره‌های خاوران نامه، گلستان هنر، شماره ۲، صص ۶۹-۵۸.

۶- صداقت، فاطمه (۱۳۸۵)، نسخه خطی خاوران نامه شاهکار نگارگری ترکمنان قره قویونلو و آق قویونلو، دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره چهارم، صص ۱۲۰-۱۰۳.

البته لازم به ذکر است که تا کنون پژوهشی عمیق در مورد نسخه حمله‌ی حیدری سروده باذل محفوظ در مدرسه عالی شهید مطهری، صورت نگرفته است. در مورد نسخه خاوران نامه نیز کتب و مقالاتی متعددی وجود دارد که تنها به معرفی و شناسایی این نسخه پرداخته‌اند و تأثیر اندیشه و تفکر شیعی در آن مورد مطالعه قرار نگرفته است؛ لذا این پژوهش ضمن معرفی و توصیف نسخ مذکور به بررسی عناصر بارز هنر شیعی در نسخ خاوران نامه و حمله‌ی حیدری که هر دو از منابع بزرگ هنر شیعی هستند؛ می‌پردازد.